

Dunai Andrea

Hans Deutsch ügyvéd pere

A Hatvany-örökség regénye

EXPOZÍCIÓ

Amikor Hans Deutsch 1960 nyarán kapcsolatba került Hatvany Ferenc örökösének ügyvédjével, Tibor Collasszal, úgymond már bennfentesnek számított a jóvátételi, illetőleg visszaszolgáltatási perekre szakosodott jogvitákban. Deutsch ügyvédi diplomával a zsebében 1953-ban települt vissza Izraelből szülővárosába, Bécsbe, ahonnan az ötvenes évek végén átköltözött Svájcba. A Szövetségi Visszaszolgáltatási Törvény (BrüG) életbelépése után 1957-ben Lausanne melletti otthonában megalapította a Nemzetközi Visszaszolgáltatási Szervezetet, az INOR-t. Büszke volt arra, hogy a az ő kezdeményezésére került be a törvénybe az 5a. paragrafus, amely a jóvátétel kifizetését a Szövetségi Köztársaság határain túl élő zsidó áldozatokra is kiterjesztette. Az INOR égisze alatt tanácsal látta el holokauszt azon áldozatait, akiktől a náci-alkulatok vagyontárgyakat vontak el és ezeket a Harmadik Birodalom területére szállították. Dr. Deutsch pályafutását nagy hallal kezdte, miáltal legalább annyi hívet, mint ellenséget szerzett magának. Többedmagával ő képviselte ugyanis a Rotschild család visszaszolgáltatási ügyét, és elérte, hogy a bonni Pénzügyminisztérium 87 millió márka értékben állapítsa meg a

jóvátétel összegét. Deutschról joggal gondolhatták kollégái és jövőbeli kliensei, hogy az egyezségek és alkuk megkötéséhez kiváló érzékkel rendelkezik. Az is evidensnek tűnhetett, hogy szót tud érteni a bonni Pénzügyminisztérium jóvátételi osztályának munkatársaival. Persze, aki közelebbről ismerte, tudta, hogy a feltételezett azonos nyelven belül különböző dialektusok léteznek. Nos, ügyvédünk mindenképpen a határozottan, sőt erőszakosan hangzó Hochdeutschot beszélte. Gyakran ellentmondást nem tűrő hangon oktatta ki azokat a bonni jóvátételi szakembereket, akiknek amúgy a bizalmára pályázt. Hans Deutsch középmagas és köpcös volt, erősen ősülő haját hátrafésülve viselte és a sportos eleganciát részesítette előnybe. Ha társaságban volt, nagy ritkán szivarra gyújtott.

Deutsch kedvelt módszere egyébként inkább az volt, hogy egyszerre több károsult nevében kért szót és úgynevezett globális szerződés keretében próbálta elérni a károsultak jóvátételét. Ilyen esetben ugyanis a Visszaszolgáltatási Törvény (*Bundesrückerstattungsgesetz*, BrüG) 5. paragrafusára lehetett hivatkozni, amely a megannyi egyedi elvonás bizonyításaként beírte egy összefoglaló igazolással. Az ügyrend leegyszerűsítése bizonyos tekintetben al- és felperes számára közös érdeknek számított.

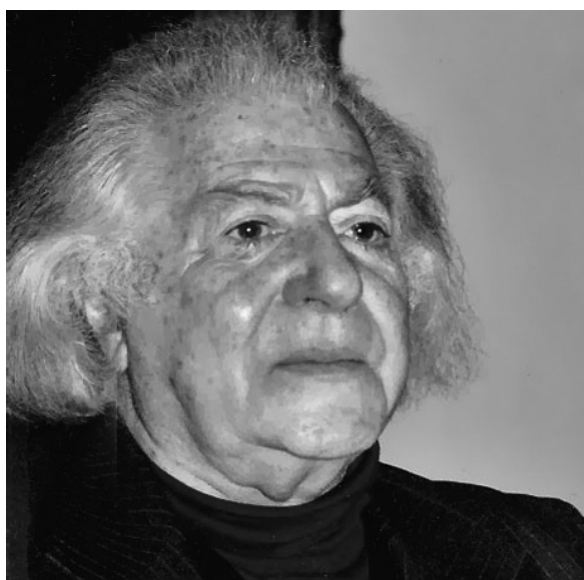
Hatvany Ferenc báró (1881–1958) – műgyűjtő, festő, műpártoló.

Tanulmányait Budapesten Fényes Adolfnál és Bihari Sándornál, Nagybányán és Párizsban a Julian Akadémián J. P. Lauerens-nál végezte.

Hatalmas és közismert kollekcója klasszikus és modern festményekből (Manet, Corot, Delacroix, Chasseriau. Munkácsy Mihály, Szinyei-Merse Pál, Rippl-Rónai József) antik bútorokból és szőnyegekből állt. A több száz kép és rajz közül Mravik László művészettudós szerint harminc sorolható az impresszionista és posztimpresszionista irányzat kategóriájába. A második világháború idején Hatvany Ferenc legértékesebb műtárgyait három budapesti nagybank pánccéltermében helyezte el. A „zsidók zár alá vett műtárgyainak számbavételére és megőrzésére” alakított kormánybiztosság 1944 nyarán H. Hunyady János utcai palotájában 68 műtárgyat talált. A háború után H. a magyar hatóságoknál több száz műtárgy elvesztését jelentette be. A báró 1947-ben családjával együtt elhagyta Magyarországot, halálig Franciaországban és Svájcban élt. A nagy mecénások közé tartozott H. fivére, Hatvany Lajos (1880-1961), többek között Ady és a Nyugat pártfogója és unokaöccse, Hatvany Bertalan (1900-1980), József Attila és a Szép Szó támogatója.

Prof Dr. Hans Deutsch 1964-ben és 1985-ben

Hans Deutsch korai jóvátételi tevékenységének volt azonban egy olyan mellékszöngéje, amivel az ügyvéd maga sem volt tisztában. A nemzetközi *Claims Conference* keretén belül a Szövetségi Köztársaságban tevékenykedő *Indentification Coordinating Office*, amely a jóvátétel körüli visszaélések kordában tartására specializálódott, 1959 eleje óta árgus szemmel figyelte Hans Deutsch munkásságát, mi több, a bonni hatóságok felé több pontban bírálta is azt. Megkérdőjelezte Deutsch reklám- és akvizíciós tevékenységét, valamint azokat a megalapozatlan ígéreteket, amelyekkel leendő ügyfeleit próbálta behálózni. A frankfurti intézmény szemében komoly tüske volt Deutsch elképzelése saját tiszteletdíjáról. Minthogy az Izraeli Ügyvédi Kamaránál fizette tagdíját, izraeli és osztrák ál-

lampolgársággal rendelkezett, az ereci szokásjoghhoz tartotta magát és legalább 15–25 százalékos haszonkulcsot vindikált magának. Az Európa nyugati részén működő ügyvédek többsége e tekintetben sokkal gátlásosabb volt.

Tibor Collas, aki Hatvany Ferenc széthullott képgyűjteményének kárpótlásában alighanem élete üzletét látta, nem mert négy százaléknál többet követelni. Deutschsal ellentétben viszont Collas nem mondhatta el magáról, hogy kisujjából rázza ki a Visszaszolgáltatási Törvény paragrafusait. Sőt azt sem állíthatta, hogy ha álmából felrázzák, kívülről fújja Hatvany báró festményeinek címeit, méreteit és világszerte árait. Ő csak csak azt tudta, hogy személyes köze van a gyűjteményhez.

Collas és a Hatvany-örökösök (az 1958-ban elhunyt Hatvany Ferenc özvegye és három leánygyermek) nexusa közvetve egy barátsággal kezdődött 1944-ben. Hatvany Ferenc március 19-én elhagyta Hunyadi János úti palotáját. Itt rendezte be a Waffen-SS a parancsnoki szálláshelyeket és ide volt állandó bejárás engedélye a híres hugenotta családból származó Collas bárónak. Collas civilben ügyvéd volt és Gestapo-ügynök hírében állt. Sorra megbarátkozott a Hatvany-palota új lakóival, és ezeket a kapcsolatokat népbírósági pere és két évig tartó börtönbüntetése után új hazájában, a Német Szövetségi Köztársaságban intenzíven tovább ápolta. A legenda szerint Friedrich Wilcke Obersturmführert a háború után hamis magyar papírokhoz juttatta, amelyeknek segítségével Wilcke új egzisztenciát teremtett magának Frankfurtban. Collas egy másik budapesti barátjával, az időközben úgyszintén Nyugat-Németországban letelepedett Ferenc Visneyvel az ötvenes évek közepétől sorra látogatta az egykori „közös ismerősöket”, elsősorban Wilckét, és megpróbált a Hatvany-gyűjteménnyel kapcsolatban információkhoz jutni. E tevékenysége során nemcsak kérdezett, hanem személyes tapasztalatainak és emlékeinek is hangot adott. Ő ugyanis látta 1944 nyarán, hogy a Waffen-SS utasítására a képeket elszállították. Azt is tudta, hogy a ládákban Tintoretto-, Courbet-, Chassériau-, Manet-, Pissarro-, Delacroix-, Degas-, Renoir-festmények rejtőztek, merthogy ezeket korábban még a szalonok falain csodálta. Ezenkívül azt is hallotta, hogy a teherautó München irányába távozott. Amikor sajátos szuggesztívus kérdezési taktikája beszélgetőpartnereinél táptalajra talált, a stuttgarti Dresdner Bank igaz-

gatóján keresztül megüzente az időközben elhunyt cukorbáró örökösének, hogy szívesen képviselné kárpótlási kérelmüket a német hatóságokkal szemben. A rákövetkező találkozáson aláírták a megbízási szerződést.

Az első beadványt a visszaszolgáltatási ügyekért felelős berlini *Jóvátételi Hivatal (WGA)* 1960 április 5-én visszautasította. Stojanovic bíró tartalmi hibákra hivatkozva leginkább az elveszett tárgyakra vonatkozó pontos leírást hiányolta. Collas ekkor ráérezhetett, hogy a Hatvány-ügy túlságosan nagy falat számára. Segítségül fordult Hans Deutschhoz. A jóvátétel mestere hamar kötélnek állt, és megbeszélte Collasszal, hogy 50-50 százalékban osztoznak majd a haszonon. Deutsch tehát eme kézszorítással megörökölte a tartozékokat is: az állítólag mindentudó Friedrich Wilckét, a magabiztos Franz Visneyt és a fontoskodó Nagy Endre hivatásos vadászt, aki Hatvány Alexandra férjeként a messzi Tanzániából követte nyomon Collas első szárnybontogatását. Deutsch ügyvéd ekkor még nem sejtette, hogy e három úriember sok kellemetlen percet, órát, hónapot, mi több, évet, évtizedet fog okozni számára.

A nadrágygáros Friedrich Wilcke az ötvenes évek végén építkezésbe fogott. Úgy érezte, hogy öttagú családjának az Eschersheimer landstrassei bérletük szűkös lett. Szerette volna, ha mindhárom gyermekének külön szoba jut. A gazdasági csoda dinamikája magával ragadta és lelkes híve lett Adenauer kancellárnak. 1946-ban egy ellenőrzés során rajtakapták, hogy hamis (magyar) papírokkal igazolta magát. Ludwigsburgba és Darmstadtba internálták két évre. Először 1948-ban kérdezték meg egy restitúciós ügy kapcsán. Ekkor az Amerikai Hadsereg afelől érdeklődött nála, hogy tud-e valamit Hatványéknak a Verbőczy utcában őrzött művészeti gyűjteményéről. Hatvány Antónia és Hatvány Bertalan értékeiről lehetett szó, amelyek eltűnését a magyar hatóságok jelentették be 1947-ben. Wilcke ekkor szóról szóra azt mondta, amit volt felettese, Georg Keppler tábornok is kijelentett, még akkor is, ha Keppler jóval korábban hagyta el a magyar fővárost. Wilcke viszont 1944. december 23-ig tartózkodott Budapesten, és addig véleménye szerint a „gyűjtemény érintetlen maradt”. Hogy Collasnak évekkel később mást mondott és mást foglalt írásba, az nyilván azzal magyarázható, hogy nem volt igazi jellemhős. Ezenkívül minden pfennig kapóra jött neki. Még akkor is, ha eze-

ket csak kilátásba helyezték. Ingatag lelkivilágát az is jellemezte, hogy igyekezett bebiztosítani magát. Miután papírra vetette első eskü helyetti igazolását a Hatvány-gyűjteménnyel kapcsolatban, a szöveget elpostázta volt főnökéhez, Kepplerhez. Az egykori tábornok azt válaszolta, hogy ő teljesen tudatlan az ügyben, mert már június végén vagy július elején visszarendelték. Munkakörét Karl Pfeffer-Wildenbruch ezredes vette át, aki időközben meghalt. Az információtól Friedrich Wilcke nyilván fellelégett, és eredeti vallomását kissé átdolgozta. 1960. március 28. volt, amikor elkészült fogalmazványával. Collas ezt feltételezhetően nem csatolta az eredeti beadványhoz, csak már az elutasítás fellebbezéséhez. A helyzeten ez nem változtatott sokat, hiszen Wilcke 1960–1961-ben a *Jóvátételi Kamara* előtt többször is elmondta szóban, hogy 1944 júliusában, egy délelőtt a Hunyadi úti palota előtt megjelent egy SS-teherkocsi osztag, amelyre Karl Pfeffer-Wildenbruch Waffen-SS parancsnok utasítására felpakoltak mintegy 225 olajfestményt és 625 rajzot. A konvoj Bécs irányába indult el. Társa, Franz Visney pedig azt tanúsította, hogy Hatvány Alexandra „gyermekkorai színhelyéről” készített fotóalbuma alapján a gyűjtemény mintegy 1000 darab festményre rúgott. Tudhatta vagy állíthatta ezt, elvégre annak idején többször vendégeskedett a bárónál. Wilcke és Visney szóló fellépéseiben a kívülálló nem okvetlenül érezte a hamisságot. Dr. Hans Deutsch is bizonyítottan vélte, hogy a festményeket az SS kivitte az országból, és azt a bizonyos listát, amelyet Collas képtelen volt összeállítani, ha nehezen, úgy-ahogy papírra vetette. Elvégre a cukorbáró örökösei a tett helyszínén éltek 1944 márciusáig, még akkor is, ha a képzőművészethez feltűnően keveset értettek. Igazi értelemben vett leltárunk nem volt, így az albumokon kívül, amelyekről később kiderült, hogy utólag állították össze, nemigen tudtak mit felmutatni. Arról pedig fogalmuk sem volt, hogy a családfő milyen dokumentumokkal érkezett nyugati emigrációjába. A pontatlan nyilvántartás ezekben az években Budapesten is komoly gondot okozott. Fügedi Erik „A Nyugatra hurcolt magyar kultúrjavak helyzetéről” készített jelentésében¹ 1961 júniusában például ekként panaszkodott: „A tudományos nyilvántartások hiánya az 1944-ben bekövetkezett és alább ismertető események során bosszulta meg magát, mert egyrészt a gyűjtemények közül csak a nagyobbakat is-

merték, de azok állagát is emlékezetből kellett meghatározni (...).”

Deutsch ügyvéd viszont nem panaszkodott, ő ennél sokkal racionálisabb ember volt. Nem kuttatta a bizonytalant, mi több, kizárólag a konkrétumra koncentrált. Ez pedig nem volt más, mint a nagyon értékes veszteségek dokumentálása. A Verböczy utcai palotában 80-90 festményt jelölt meg, amelyek híres francia mesterektől származtak. Deutschnak Hatvany báró özvegye azt igazolta, hogy néhai férje a francia impresszionisták gyűjtésére szakosodott. Ezenkívül a Hunyadi János utcai palota és a hatvani kastély műkincseire összpontosított. Listája 18 francia alkotás részletes adatait tartalmazta, 63 képet sommásan sorolt fel és 500–700 kézi rajz eltűnését regisztrálta. Az utóbbi számadat Wilcke kútfejből származott. Továbbá hat értékes eltűnt szőnyegnek közölte többé-kevésbé pontos adatát, míg további harminc szőnyeg eltűnését gróf Esterházy Tamás vallomása alapján terjesztette be. Ezenkívül 60 rézmetszetet jelölt meg veszteségként. Deutsch ekkor már egyedül képviselte az ügyet, mert partnere, Collas ügyvéd 1961 júniusában szívroham következtében meghalt.

A beadvány a Berlieni Tartományi Adóhatóság égisze alatt működő *Különvagyon- és Építkezési Igazgatóság*hoz került. A jogvitában ez az intézmény képviselte a felperest, azaz a bonni Pénzügyminisztériumot, amely a Harmadik Birodalom jogutódjaként lépett színre. Ebben nem volt semmi különös, így állt fel a jóvátételi ügyek hierarchiája. A teljességhez azonban hozzátartozik, hogy az előkészítés több hónapos szakaszában a berlieni Jóvátételi Kamara is aktív szerepet vállalt. Deutsch iratai tehát először a berlieni kollégák kezén mentek át, azért, mert a törvény értelmében ha pontosan nem tudták lokalizálni az elrablott értékek fellelhetőségét, automatikusan Nagy-Berlint tekintették az elszállított javak érkezési célpontjának. Ezért dolgoztak a Hatvany-jóvátétellel Nyugat-Berlinben, ahol mellesleg 40 jóvátételi bíró és 200 ügyintéző csak a visszaszolgáltatási ügyekkel foglalkozott. A rendszeres túlórázás része volt a napi munkának.

A felperes megbízottjai nem értettek a művészethez, de mindent megtettek azért, hogy tájékozódjanak. François Gachot 1937-ben megjelent munkáját, a *La collection Hatvanyt* alapműként tartották számon. Sokat adtak dr. Bogyay Tamás véleményére és bőszsen keresték a továb-

bi kiindulópontokat. Szemlátomást be akarták biztosítani magukat, de nem merték, tudták és akarták kétségbe vonni dr. Herbert Dreyer szakértőjük szavát, aki egyetemben Deutsch saját művészettörténésszel, 400 millió márkára taksálta a széthullott gyűjtemény értékét. Míg dr. Deutsch ügyvéd ellenfeleit a tanácstalanság jellemezte, Deutsch maga volt a határozottság.

Erre utalt a viselkedése az 1962 nyarán megtartott megbeszéléseken, amelyekre Berlinben került sor. Az egyik jegyzőkönyvkészítő mindazonáltal „viharos” tárgyalásokról beszélt. A német pénzügyisek bírálták, hogy a szakvélemények az 1958-as árakból indultak ki, miközben a Visszaszolgáltatási Törvény csak a két évvel korábbi értéket tekinthette kiindulási alapnak. A károsultnak hivatalosan ennek az összegnek a fele járt.

Ezután kezdődött a számháború. A *Jóvátételi Kamara* munkatársa 125 millió márkát tartott reálisnak, míg a Pénzügyminisztérium képviselője kijelentette, hogy a saktárca 40 milliónál magasabb alkuba soha nem menne bele. Ezzel szemben Deutsch 100 millióban látta a megoldást. A harmadik tárgyalás után, 1962. augusztus 23-án viszont már ügy távozott az asztaltól, hogy akár 40-50 millióval is megbékélne, ha a Hatvany-örökösök igent mondanak. Dr. Brass, a *Berlieni Kerületi Bíróság* elnöke kijelentette, hogy „szokatlan ügyről van szó, olyanról, amilyen a kamara többévi gyakorlatában még nem fordult elő”.² Brass bíró, aki pontosan ismerte Lévai Jenő Fekete könyvét, eredetileg abból indult ki, hogy Hatvany képeit csak a németek vihették el. Ennek ellenére hangot adott dilemmájának és ezzel ösztönösen fején talált a szöveget.

Ezt az összeget végül 35 millióra farigcsálták le. Az alkut 1962. november 14-én a *Különvagyon- és Építkezési Igazgatóság* a jóváhagyta. A jóvátétel felét azonnal le lehetett hívni. A hivatalos végzést Deutsch ügyvéd november közepén vette kézhez. A rendelkezésre álló levéltári anyagok arra engednek következtetni, hogy Deutsch az üzlettel elégedett volt. Feltételezhető, hogy ezzel a Hatvany-örökösök is jól jártak. Őket azonban falánk ügyvédjük telhetetlensége bőszítette fel, aki számláját a teljes jóvátétel után állapította meg. Eszerint kereken 14 és fél millióra tartott igényt. Százalékban kifejezve ez 41,2. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a felek között létezett egy megállapodás. Ennek értelmében Deutsch az első 10 millió után 20 százalékra és minden további millió után 50 százalék-

ra tart igényt. Hatvany Szonja visszavonta Deutsch mandátumát, és nemtetszéséről nyomban tájékoztatta a bonni minisztérium jóvátételei osztályát, ahol ettől függetlenül forrtak már az indulatok Deutsch ellen.

A Deutsch által képviselt 7000 franciaországi zsidó család kártérítésére kialakított kárpótlás első kvótája 1962 első felében átutalásra került. A második rész azonban váratott magára és a *Francia Zsidók Érdekvédelmi Szervezetének (Comité de Defence des Spoilés)* számos tagja panaszlevelekkel kezdte bombázni a bonni minisztériumot. Itt úgy sejtették, hogy Deutsch áll az akció mögött. Ugyanígy kétségeket váltott ki a bonni kollégák körében Deutsch nyilatkozata egy párizsi sajtókonferencián. Azzal vádolták, hogy elferdíti az igazságot és pontatlan adatokat közöl a német jóvátétellel kapcsolatban. Az a bizonyos honoráriumügy már csak hab volt a tortán, annál is inkább, mert Collas hagyatékgyondozója is panaszt tett, mondván, hogy Deutsch csupán 32 000 DM-mel akarja kiszúrni az Egyesült Államokban élő Collas-özvegy szemét.

Minden jel szerint dr. Deutsch ezekben a hónapokban állandó beszédtema lehetett Bonnbán. És lám: 1963. február 12-én a Pénzügyminisztériumba megérkezett egy névtelen feljelentés, amelynek szerzője a Hatvany-kárpótlással kapcsolatban számos súlyos bírálat mellett „néhány bonni úr nehezen érthető előzékenységét”³ tette szóvá. Az utóbbi megjegyzés telitalálat volt és mélyen szíven ütötte a munkatársakat. A vád végzetesnek bizonyult. A fiókokból ismét előkerültek a dossziék. A revizorok, akik néhány hónappal korábban, a szerződés előkészítésének időszakában a kérdőjelekből pontokat transzplantáltak a mondatok végeire, most gyanakodva szemlélték saját kijelentő mondataikat. A bizonytalanságnak megvolt az alapja: az elhurcolt Hatvany-gyűjteménynek hűlt helye volt, senki sem talált a háború után képeket a Szövetségi Köztársaság területén. Vagy ha igen, nem jelentette be. Ama bizonyos névtelen feljelentő érintett egy másik kényes pontot is, történetesen azt, hogy a magyar zsidók javait nem a németek, hanem éppenséggel a magyarok tulajdonították el.

„BÉCSI DOLGOZÓK”

Olaf von Klingspor báró korábban Prágában élt és onnan deportálták feleségével együtt Dachaubá. A háború után Bécsben telepedett

Bethlen Magda

le. Később kárpótlási kérelmet nyújtott be a bonni hatóságnál, amelynek rendezése igencsak váratott magára. Türelme fogytán járt, és olyan baráti kört épített ki magának, amelyben Hatvanyék jóvátétele, a 35 millió és Deutsch ügyvéd munkája közszájon forgott. Sőt mit több: minden e körül forgott. Bethlen Magda grófnő például, aki jobb időket is megélt, elszegényedve és felettébb depressziósan tengette mindennapjait a bécsi Sacher-Hotel legfelsőbb emeletén. Amikor meghallotta, hogy pénz áll Hatvanyék házához, elkezdett az özvegnél követelőzni, mondván, hogy Hatvany Ferencet 1944-ben egy igen drága nyakláncsal segítette ki, amelyért még egy fillért sem látott. Emellett megemlítette, hogy birtokában vannak olyan levelek a cukorbárótól, amelyekben az elkeseredett műgyűjtő arról számolt be neki, hogy képeit az oroszok lopták el. E társaságban volt még Szóts István filmrendező, Siegmund Berchtold gróf, a Monarchia utolsó külügyminiszterének fia, aki peresznyei birtokán hagyott értékeit sírta vissza, dr. Georg Weis, az örökös nélkül elhunyt zsidó áldozatok vesztésére szakosodott gyűjtőállomás vezetője és dr. Erich Führer ügyvéd, aki úgymond jogi szemmel koordinálta az eseményeket és akinek neve

IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM
A TITKÁRSÁG VEZETŐJE
15.562/1972. IM I/2.

Tárgy: Hans Deutsch elleni bűnügyben
Horváth János tanukénti meghallgatása
H.sz.: 9360/2/2-27 389/1970.
Mell.: 1 db

A SZÖVETSÉGI IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUMNAK

H O N G

A Magyar Népköztársaság Igazságügyi Minisztériuma a t. Szövetségi Igazságügyi Minisztérium fenti számú, 1972. október 12-én kelt átiratára hivatkozással a bonni törvényszékhez való továbbítás céljából csatoltan megdéli Horváth János, budapesti lakosnak a Pesti Helyzeti Kérelmi Bíróság előtt történt meghallgatásáról készült jegyzőkönyvet.

Az Igazságügyi Minisztérium a t. Szövetségi Igazságügyi Minisztériumot egyuttal tájékoztatja arról, hogy az illetékes magyar hatóságok lehetővé tessék, hogy a bonni törvényszék képviselője a Szövetségi Igazságügyi Minisztérium átiratának 3. és 4. pontja alatt feltüntetett megkeresésekben említett két okirat eredetijébe betekinthessen.

A Magyar Népköztársaság Igazságügyi Minisztériuma a Szövetségi Igazságügyi Minisztériumnak csatoltan is szíves nagybecsülését fejezi ki.

Budapest, 1972. október 27.

Dr. Király István
főosztályvezető

mostanában, nem éppen pozitív konnotációban, a Klimt-festmények körüli restitúcióban került ismét a köztudatba. A csoport tagjai „bécsi dolgozóknak” titulálták magukat, jóllehet nagy részük ereiben kék színű vér csordogált. Itt forgóldott kültagként az Egyesült Államokból George de Mansirevich és hitvese, Hanna Scitovszky, a Bethlen-kormány külügyminiszterének özvegye, Hanns Tierfelder bajor sörgyáros és dr. phil. Wilhelm Höttl osztrák gimnáziumigazgató, aki úgy is, mint a Harmadik Birodalom titkosszolgálatának oszlopos tagja, a magyar viszonyok korifeusaként igen nagy megbecsülésnek örvendett. E díszes társaságnak sikerült belopnia magát Féaux de la Croix, a bonni minisztérium jóvátételi osztályvezetője szívébe, aki mellesleg a háborúban a rasszista jogalkotás terén szerzett komoly érdemeket magának, és már az ötvenes évek elejétől a jóvátételi szférában bizonyította szakmai rátermettségét. Ő bizonyította többek között 62 000 magyar zsidó kárptárlását, akiknek beadványait 1957-ben a *Nácizmus Üldözötteinek Bizottsága (NÜB)* gyűjtötte össze⁴.

Az első személyes találkozásra 1964. augusztus 14-én Bethlen Magda bécsi szállodaszobájá-

ban került sor. A bonni jóvátételi osztályt ezúttal dr. Heinrich képviselte. A beszélgetés során Bethlen eskü helyetti igazolást írt alá és levélfecniket mellékelte hozzá. Ezek voltak azok az állítólagos levelek, amelyekben néhai Hatvany Ferenc a bankszékben elhelyezett képei kapcsán az oroszok bűnét pendítette meg. Az eredeti leveleket Deutsch ügyvéd előtt tépte szét néhány hónappal korábban, aki úgyszintén felkereste a cukorbárá egykori szerelmét. Erre Hatvany özvegye kérte meg, akinek Bethlen zaklatásai sok álmatlan éjszakát okoztak. Deutsch hagyott nála egy kis pénzt, és szépen megkérte, hogy Bonn felé ne kotyogjon. Kínos, de igaz: aláíratott vele egy eskü helyetti igazolást, amelyben az állt, hogy a képeket a németek szállították el. Az ügyvéd az első pillanatban felmérte, hogy Bethlen nem beszámítható. De nyilván be akarta biztosítani magát, nem sejtve, hogy később még nagy baja származik belőle.

A bonni urak azonban nem voltak ilyen finnyások. Ellenkezőleg: a grófnő minden szavának nagy jelentőséget tulajdonítottak, és azt szűrték le belőle, hogy a gyűjtemény értéke közel sem volt olyan jelentős, mint ahogy eddig sejtetni lehetett. Ezenkívül mérlegelni kezdték annak lehetőségét, hogy az értékeket esetleg nem is a németek kobozták el. A *Szövetségi Bűnügyi Hivatal (BKA)* Wiesbadenben megkapta a tájékoztatást, hogy mostantól „kézzelfogható kiindulópontok” állnak rendelkezésre. Ettől kezdve az intézmények a Hatvany-üggyel kapcsolatban minden gátlás nélkül vetették papírra azt a szót, hogy csalás (*Betrug*), miközben Deutsch ügyvéd felé szigorú „hírzárlatot”⁵ rendeltek el.

A BKA azonban még nem tudott lépni, mert államügyészi vizsgálat híján, keze kötve volt. Ezt nem is bánták Wiesbadenben, hiszen féltek attól, hogy a dolog dr. Deutsch fülébe jut. A készületés tehát titokban zajlott, de sok mindenre kiterjedt. Górcső alá vették Wilcke koronatanú vallomását és a magyar történelmet. Az 1944-ben bekövetkezett eseményeket. Átfésülték a Nyugaton élő magyar emigrációt, és kiszűrték, hogy kinek volt köze a budapesti banki világhoz. E kutatás közben sikerült kideríteni, hogy a halottnak vélt Waffen-SS ezredes, Pfeiffer-Wildenbruch még él. Wilcke és Nagy Endre vallomásainak igazságtartalma meginogni látszott. Erről többek között Otto Winkelmann nyugalmazott rendőr ezredes és Kurt Becher, Himmler gazdasági megbízottja gondoskodtak. Bonnban sokat adtak e tanúk véleményére.

Deutsch tehát minden bizonnyal hamis tanúzásra kényszerítette Wilckét – gondolták Bonnban, történetesen azért is, mert Wilcke több alkalommal kapott szót, és részleteiben mindig mást mondott. Ezenkívül feltűnt, hogy Hatvany Ferenc halála és a Visszaszolgáltatási Törvény kihirdetése között fél év telt el, tehát Hatvany még életében nyugodtan beindíthatta volna a pert. Erre a tényre is Bethlen Magda hívta fel a figyelmet, akinek önzetlenségét a pénzügyminiszter első menetben 5000 márkával honorálta. Meglepő, hogy Bonnban a grófnő labilis lelkiállapota nem tűnt fel senkinek. Nyilvánvalóan még arra sem vették a fáradságot, hogy belelappozzanak Bethlen 1957-ben megjelent könyvébe⁶, amelyből pedig egyértelműen zaklatott tudatú, labilis személyiség rajzolódott ki.

A minisztériumi kollégák olyan gyorsak voltak, hogy már augusztus végén benyújthatták volna büntetőfeljelentésüket az államügyészséghez. Azonban még vártak, részben azért, mert Deutsch más jóvátételi ügyekből kifolyólag rendszeresen megfordult a bonni minisztériumban. Érezte és kifogásolta is a hívőv kézszorításokat.

Dr. Rolf Dahlgrün pénzügyminiszter idővel belátta, hogy ha eljárás nélkül nem lehet hivatalosan külföldön kutatni, akkor a terhelő bizonyítékok beszerzése is vártni fog magára. A BKA időközben összeragasztgatta azokat a bizonyos leveleket és átküldte Bonnba. Ezekből azonban sok újat mégsem lehetett megtudni. A Rajna-parti logika értelmében Friedrich Wilckével kellett kezdeni és megígérni neki, hogy nem lesz bántódása, ha visszavonja korábbi vallomásait. Wilcke ekkor már saját házában lakott és textilügynökként tevékenykedett. 1964. október 10-én a *Bonni Területi Bíróság* főügyészének nem volt nehéz dolga. Wilcke percek alatt bevallotta, hogy Collas és Deutsch is mindent a szájába rágott. Deutsch ügyvéd ráadásul helyette előre megfogalmazta az eskü helyetti igazolásokat. Ahogy ígérték, néhány nap múlva boldogan távozhatott a fogdából.

Wilcke után a „bécsi dolgozók” néhány kiválóságát hallgatták ki. Ezután az eljárás dinamikáját már nem lehetett megállítani. November 3-án a Német Szövetségi Köztársaságot képviselő Pénzügyminisztérium jogászai dr. Hans Deutsch ellen, aki időközben az osztrák államelnöktől professzori címet kapott, dologi javakra kiterjedő letartóztatási indítványt nyújtottak be a *Bonni Területi Bíróság 7. Civil Kamarájánál*⁷.

KÜLÜGYMINISZTERIUM
68/P3/1972. "C"
113
Szigorúan titkos!
Készült 8 példányban
sz. példány
Jelentés
az MSZMP KB ~~titkarságának~~
a Hatvany-család működési ügyéről.

Hatvany báró családjának Nyugaton élő tagjai kártérítési igényt nyújtottak be az NSZK-kormány ellen azon a címen, hogy a család мүködését a náci 1944-ben Nyugatra hurcolták. Bírósági egyezség 35 millió márka kártérítés ki-fizetésére kötelezte a nyugat-német pénzügyminisztériumot, s az összeg felét az örökösök jogi képviselőjének, dr. Hans Deutsch ügyvédnek fizették. Nyugat-német ügyészi szervek később arra a megállapításra jutottak, hogy a benyújtott bizonyítékok és tanvallomások hamisak, Deutscht letartóztatták és új bizonyító eljárást indítottak.

A nyugat-német ügyészi szervek - megbízottak útján - Magyarországon magán alapon kihallgatták Hatvany Lajos özvegyét és más személyeket annak bizonyítására, hogy a működésük 1935 elején még Magyarországon voltak. Néhányan azt vallották, hogy értesülésük szerint a festményeket szovjet csapatok vitték el. 1971 közepén Hatvany Lajosné előzetes magyar engedély alapján a nyugat-német pénzügyminisztériumnak eredeti dokumentumokat (letétjegyeket és bank-érintőjegyeket) adott át, amelyek igazolják, hogy a képek 1944 végén még magyar bankok trezorjaiban voltak. Ugyanezt bizonyítja két másik eredeti dokumentum is, amelyek fénymásolatát 1971-ben, a kártalanítási tárgyalásokon a magyar Pénzügyminisztérium képviselője adta át nyugat-német partnereinek, hogy ezzel számunkra kedvezőbb eredményt biztosítson.

1967-től kezdődően a nyugat-német bíróság többször fordult jogsegély-kérelemmel a magyar bírósághoz, magyar tanúk - Hatvany Lajosné és Horváth János, Hatvany Ferenc báró volt magintitkára - kihallgatásának, illetve az említett - nem hitelesített - fénymásolatok eredeti példányaitba történő betekintésének engedélyezéséért. Válaszunkat egyre magasabb szinten sürgették, mert a fő tárgyalást 1972. október 2-ára tűzték ki. Legutóbb szeptember

M-68-288f-70-411 de.

ORSZÁGOS LEVELTÁR

Ebben több millió értékben való vagyoni lefoglalásról volt szó. A becsült érték Deutsch Németországban található ingóságára és tőkéjére vonatkozott. A letartóztatási parancs még aznap elkészült.

Hans Deutschnak éppen „időpontja” volt a Pénzügyminisztérium épületébe. Délután 15.55-kor érkezett a Rheindorfer Str. 108.-hoz. A portás szokatlan módon komor volt, elkérte az útlevelét, a lépcső mögül pedig a bonni Bűnügyi Rendőrség hivatalnokai léptek elő. A *Bild-Zeitung* meghívott fotográfusa ráhelyezte ujját az exponálógombra, majd Deutsch csuklóján kattant a bilincs.

Kurt Emmenegger 1971-ben könyvet jelentetett meg a Szövetségi Köztársaság egyik legnagyobb jogi skandalumáról⁸. Munkája során hosszas beszélgetéseket folytatott az ügyvéddel. Tőle tudjuk, hogy Deutsch aznap rossz előérzettel érkezett a német fővárosba. A zürichi repülőtéren lekést a Frankfurtba induló járatot, így kénytelen volt a következőt kivárni. Frankfurtban első útja bankjába vezetett. Az előző napokban transzferált át ide Svájcból 7,8 millió frank értékben egy részvénytcsomagot. Itt további

NSU-részvényeket akart hozzá vásárolni, és e célból 3,5 millió értékben rövid távú hitelt akart felvenni. Az üzlet megkötésekor minden olyan egyszerűnek tűnt, tudta, hogy (a Hatvany-örökösöktől várt tiszteletdíjon kívül) honoráriumából több mint hatmillió márka a kintlevősége, és a Pénzügyminisztérium jóvátételi osztálya megígérte neki, hogy ezt írásba is adja. A bankból felhívta a Pénzügyminisztériumot, és bejelentette, hogy késni fog. „Ekkor már érezte, hogy Koppe hangja olyan természetellenesen hangzik.” Az autópályán egy pihenőben megebédelt, majd Bonn központja felé vette az irányt.

TÁRGYALÁS

Deutsch ügyvéd kihallgatási jegyzőkönyvén fölényes hozzáállás szüremlik át. Azt állította, hogy egyszerűen készpénznek vette elődje, a Hatvany-hozzá tartozók és egyéb tanúk szavát. Azt is elmondta, hogy az esetek többségében sokkal alacsonyabb haszonkulccsal dolgozik. Azt tartja jónak, ha gazdagabb kliensek kvázi szegényebb hitsorsosok számláit is kiegyenlítik. Hatvany báró örököseitől eddig hatmillió márkát kapott. Tagadta, hogy manipulálta volna Wilckét. A szájbarágás, szuggesztió és kényszerítés között óriási szakadék tátong, noha a definíció gyakran szubjektív nézőpont kérdése. A koronatanú nem volt egy jellemhős.

Két nap múlva Deutsch letartóztatásának híre ment Svájcban. Az ottani jog értelmében a német hatóság Svájcban nem foglalhatott le vagyont, viszont a kantoni vizsgálóbírónak – német megkeresésre – joga volt a letartóztatott személy otthonában házkutatást elrendelni. Ez november 6-án meg is történt. Három lausannei biztonsági rendőr kíséretében a bonni államügyész és a jóvátételi osztály egyik munkatársa átkutatta Deutsch ügyvéd házáat. A felderítők annyi dokumentumot vittek magukkal, hogy az egész rákövetkező napot szortírozással töltötték. Az iratkötetben 45 igazán releváns levélre bukkantak. Másnap ismeretlen tettesek meg rongálták Hans Deutsch múzeumát, aki főállása mellett kulturális mecénásként is hírnevet szerzett magának.

Közben a sajtó is elkezdett a témával foglalkozni, és Bonnban egyszerre több irányban megszólaltak a vészharangok. A zsidó áldozatok jóvátétele körül felmerült legkisebb probléma is komolyan próbára tette a Szövetségi Köztársaság törvényhozó szerveinek és azok képviselőinek belső nyugodalmát. A nyilvánosság előtt zajló kellemetlenségek végleg nem tettek jót a hatóságok reputációjának, de az áldozatok hitelének sem. De a „másfelőlről” sem szabad megfeledkeznünk: 1964 nyarán a jóvátételi szférán belüli csatározások döntő szakasza konfliktussorozat után lezárult. 1963 novemberében a Bundestag a Visszaszolgáltatási Törvény módosításával kezdett foglalkozni. Dahlgrün miniszter és a jóvátételi szakbizottság munkatársai ellentétes javaslatokkal rukkoltak elő és ez azt jelentette, hogy országuk múltjához sem viszonyultak egyformán. Dahlgrün az üldözöttek jóvátételét az általános hadi károk helyrehozatalán belül tartotta reálisnak. Úgy vélte, hogy országának nem kell a Harmadik Birodalom minden bűnéért teljes mértékben felelnie, hiszen a Szövetségi Köztársaság egy teljesen csődbe ment ország romjain született meg. Adolf Hitlert hibáztatta mindenért, mintha a Führer mögött nem álltak volna néptömegek. Ez a hozzáállás mellesleg a jóvátétel egész addigi alakulására is rányomta a bélyegét és a szövetségi jóvátételi törvények megszületését is ez inspirálta. Az államnak még mindig olcsóbb volt, ha a visszaszolgáltatásokat saját zsebből finanszírozza, elhomályosítva ezáltal az egyéni felelősséget. Az ugyanis ártott a német nép megítélésének, önértékelésének és belső kiegyensúlyozottságának, ha egy jóvátételi perben a példának okáért arra derült fény, hogy Hamburgban Herr XY árjásította szomszédja, a zsidó származású Frau Z textilkereskedését, majd később a raktári állományon Herr K. árverezési csarnokában adott túl, miközben Frau Z-t Sachsenhausenba hurcolták.

Dahlgrün szemléletéhez persze hozzátartozik az tény, hogy a miniszter sem beszélt önként és dalolva saját múltjáról és főleg nem Göringhez fűződő mély barátságáról. Az aktuális vitában azt javasolta, hogy a Visszaszolgáltatási Törvény 1,5 milliárd DM keretét 1,7-re emeljék fel, azért hogy a károsultakat, akik többségükben német zsidók voltak, 100 százalékos kártérítésben lehessen részesíteni. Emellett ellenezte a kérvényezés határidejének és a méltányossági (Härte) eseteknek az újraszabályozását, valamint az elkobzásra és az elszállításra vonatkozó szigorú igazolási kötelezettség visszaállítását. Azzal még ő is tisztában volt, hogy a pontos igazolások ellenkezőjét a felperes, tehát saját minisztériuma semmi esetben sem tudja bizonyítani, miáltal az alperesnek, te-

hát a kérvényezőnek az esélyei növekednek. Az 5. paragrafus által lehetővé tett körvonalazatlan bizonyítási kényszer, amelynek hálójában bizonyos értelemben Deutsch ügyvéd is fennakadt, még mindig az egyetlen takarékos megoldásnak számított.

A jóvátételi szakbizottság munkatársai ezzel szemben az üldözötteknek fizetendő jóvátételt vagy kárpótlást nem tekintették „önkéntes” teljesítésnek, hanem polgárjogi kötelezettségnek. Ők a kérvény leadási határidejének módosítása mellett szálltak síkra, amely egyértelműen a külföldön élő zsidóknak nyújtott volna új lehetőséget. A bizottság továbbá azzal érvelt, hogy az Eichmann-per során nyert új ismereteket a jogutódnak saját jóvátételi politikájába feltétlenül integrálnia kell. Ha ismerték volna mindazon bűnöket már az ötvenes években, amikor a jogászok a jóvátételi törvények kidolgozásával voltak elfoglalva... Ha.

Az igazság teljességéért azonban hozzá kell tenni, hogy nemcsak a német jogászoknak kellett volna többet tudniuk, hanem az amerikai és az izraeli képviselőknek sem (csak) Washington és Jeruzsálem érdekeit kellett volna szem előtt tartaniuk, függetlenül, attól, hogy milyen történelmi ismeretekkel rendelkeztek. Az Egyesült Államok az ötvenes évek elején, a megszállási státusz föloldása után minden további nélkül rábólintott a jóvátételi alap lefarigcsálására, elég volt, ha Adenauer az antiszemitizmus esetleges felerősödésére vagy általános hiteltörlesztési nehézségekre célozgatott. A Claims Conference pedig mindvégig arra koncentrált, hogy Bonn az Izraelben letelepedett zsidó menekültek integrációját tegye lehetővé.

Az aktuális vitából végül is első menetben Dahngrün emelkedett ki győztesként, aki a parlament többségének szemében az államkincstár stabilitását tartotta szem előtt. Az előre nem kalkulálható többletkiadásokról választók és választottak egyaránt tartottak. Az agilis jóvátételi bizottság azonban nem hagyta annyiban, hanem megint a kabinet elé vitte az ügyet. Végül 1964 nyarán elérte, hogy az úgynevezett méltányossági alap kezelésére előirányzott 400 millió DM 800-ra növekedjen. Az összecsapások minden esetre azt érzékeltették, hogy a Szövetségi Köztársaság jóvátételi politikája – a látszat ellenére - valójában ingatag lábakon állt.

A szakbizottság, élén Martin Hirsch-el (SPD), aki különben Deutsch ügyvéd nagy tisztelője volt, 1965 elején befejezte működését.

A jóvátétel kérdését tehát megoldottnak tekintették és az év novemberében Ludwig Erhard (1963-1966) kancellár a Bundestag képviselői előtt dörgő tapsvihar közepette kimondta, hogy a háború utáni időszak lezárult. Még a többség fülében csenghetett Adenauer 1951-ben tett kijelentése, amely szerint a német emberek csak akkor tudnak véglegesen szakítani nemzetiszocialista múltjukkal, ha az egykori üldözöttek anyagi jóvátételben részesülnek. 14 évvel később Erhard kormánya kül- és belföld előtt is saját vállát veregette: az ország helyzete stabilizálódott és ebben a jóvátételnek jelentős szerep jutott. A hatvanas évek elejére rendeződni látszott az NSZK helyzete Nyugat-Euróban. A keleti „fronton” a „változás a közeledésen át” (Wandel durch Annäherung) szemlélet is kezdte meghozni első gyümölcseit. A Hallsteindoktrina közvetlenül csak az NDK-val kapcsolatosan merült fel, Bonn, a többi szocialista ország felé kezdeményezte az óvatos nyitást, amit ott úgyszintén óvatosan, bár titkos elégtétellel és főleg pénzügyi várakozással fogadtak. Nagy áttörést jelentett, amikor 1963-ban Bukarestben és Budapesten megnyitották a nyugatnémet kereskedelmi képviselők. Bonn abban volt érdekelt, hogy ezen irodák hatásköre idővel bővüljön.

Az „Ostpolitik” és a „Wiedergutmachung”, jöllehet egymástól teljesen függetlenül, a napi politika részévé vált. A hatvanas évek közepéig 30 milliárd márkát költöttek a nyugati világ áldozatainak javára. Ennek történelmi jelentőségét Izrael 1965-ben azzal a nemes gesztussal méltányolta, hogy aláírta a szerződést a két ország közötti diplomáciai kapcsolat fölveteléről.

A szövetségi nagypolitika közvetve a bochumi börtönkórházban (Deutsch ügyvédet diabetesze miatt átmenetileg áthelyezték ide), illetve a bonni fegyházban is érezte hatását. Tudták a fogolyról, hogy jelentős nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezik, és ettől becsületesen rettegtek. A családtagokon és ügyvédjein kívül nemigen engedtek be hozzá látogatót. De a bonni Pénzügyminisztériumnak volt más gátlása is. Nevezetesen Magyarország – és ott is a Pénzügyminisztérium, mint testvérszervezet. Az egyik nagy nyitott kérdés, a 62 000 magyar zsidó kárpótlási ügye inkább a magyarokat nyomasztotta, mint a németeket. És immáron 1958 márciusa óta, amikor a NÜB légitársasággal kiküldte a kérvényeket. Azóta Bonnból többször hozzányúltak a paksamétához és többször elutasították. Érvként felmerült a párizsi béke-

szerződés, amikor a Szövetségi Köztársaság még nem is létezett, s Magyarország lemondott mindennemű követelésről Németországgal szemben. Pellengérré került az anyagi javak elkobzásában a magyar csendőrség és hivatali szervek felelőssége. Végtelen feljegyzésekben analizálták a Visszaszolgáltatási Törvény azon paragrafusait, amelyek a kártérítési igénylést szigorú lakhatási feltételekhez kötötték. De a háttérben ott állt a keleti nyitás, és ezért Bonn az időhúzás taktikáját választotta. Utólag persze felmerül a kérdés, hogy Hatvanyék jóvátétele 1962-ben miért „ment át” viszonylag ilyen gyorsan. Ott formailag teljesültek az alap kikötések, viszont tartalmilag korántsem. A 62 000 beadvány esetében a merev elutasítás tartalmi és formai hibákra is vonatkozott. 1964–1965-ben, a halogatás tetőpontján Bonnbán a „nein” tagadósztól anélkül ki nem mondták, hogy ne utaljanak a „diplomatische Beziehung”, azaz a diplomáciai kapcsolat nemlétére. Mivel az utóbbi nem volt, nincs jóvátétel sem. Ha az lenne, lenne ez is. A magyarok is így gondolták, csak fordított sorrendben. Diplomáciai kötelék nélkül nem volt egyezmény a kölcsönös jogsegélynyújtásról sem. Ennek hiányában pedig a bonni Pénzügyminisztérium hivatalos szinten nem végezhetett történelmi kutatásokat Magyarországon. Legalábbis nem közvetlenül. Ezt a feladatot azonban a „bécsi munkások” honorárium-bázis alapon boldogan átvállalták. Rendszeresen utaztak Magyarországra, és érdeklődtek a széthullott Hatvany-gyűjtemény felől. Persze nem minisztériumi szinten, ahol különben szintén komoly kutatások folytak. Itt 1965 végén leginkább két dokumentumot hasonlították össze egymással: Hatvany Ferenc a köz- és magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások miniszteri biztosához címzett beadványát 1947 márciusából és azt a kimutatást, amely a Szépművészeti Múzeumban őrzött hol négy, hol hat, hol nyolc, egykor a báró tulajdonában található festményt sorolta fel. A két dokumentum között nem volt átfedés. Deutsch ügyvéd felsorolása, amely alapján a művészettörténész-becsüsök is dolgoztak viszont csak Bonnbán állt rendelkezésre. De ott, beleértve az ügyvédet is, soha nem hallottak arról a bizonyos 1947-ből származó anyagról. Ebben viszont kerek pereg többek között az is szerepelt, hogy 1945 február első hetében három budapesti bank trezorjából mintegy 165 festménye tűnt el, és ami nem ott volt, azt vagy a németek vitték el, vagy leégett. A legérté-

kesebb műkincseket a bankokban helyezték el. Kár, hogy az örökösök ezt azt információt nem osztották meg ügyvédjükkel. Saját bevallásuk szerint sohasem hallottak a beadványról. S ha még az asztalra került volna báró Hatvany műgyűjteményének teljes jegyzéke⁹, amelyet Pogány Kálmán dr. ny. múzeumi igazgató az 1930-as években állított össze. A négy dokumentum együtt – a koincideneciák miatt – igen tanulságos. A Deutsch által összeállított beadványba bekerültek olyan képek, amelyek Magyarországon voltak és olyanok is, amelyeket Hatvany „banki” veszteségként jelölt meg. Ha már a listáknál tartunk: a magyar miniszteri beosztottak is lehettek volna egy kicsivel alaposabbak. Fúrtak volna kicsivel mélyebbre, rátaláltak volna arra a jegyzőkönyvre¹⁰, amelyet 1948. szeptember 17-én a Leszámitoló és Pénzváltó Bank páncéltérképében vettek fel. Itt ugyanis egy felbontottládában 14 képre bukkantak, amelyek korábban Hatvany báró gyűjteményéhez tartoztak. A dokumentum szerint ezek is a Szépművészeti Múzeumba kerültek.

A bonni államügyészség a két ország közötti status quo „eredményeként” az aprólékos kutatás helyett kénytelen volt az „oral history” adta lehetőségekkel beérni. 1964 októbere és 1965 decembere között rengeteg tanút hallgattak ki. Mondandójuk tematikailag ekképpen csoportosítható:

1. A németek nem loptak – vallották az 1944-ben Magyarországon szolgáló németek, alacsony és magas beosztásúak egyaránt. Rajtuk kívül több magyar emigráns is ezen a véleményen volt. Erre rímelték a *Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSHA)* exmunkatársainak beszámolóit: ők ugyanis Berlinben Magyarországról nem kaptak semmit.
2. Hatvany Ferenc háztartási alkalmazottai között egészen más emlékek éltek. Szerintük éppenséggel a németek a bűnösök. Horváth János, aki „Deutsch Ignác és fia”, Hatvany Ferenc báró cégének a könyvelője volt, a Bécsi Bíróság előtt például elmondta, hogy látta, vagyis inkább hallotta, hogy egy SS-osztag elszállította a festményeket. Zavarában elfelejtette megemlíteni, hogy több láda festmény az ő és kollégája, Veszely Károly nevére lettek elhelyezve 1942-ben a budapesti bankoknál. Zvonár Anna házvezető ezzel szemben beszámolt arról, hogy a Hunyadi úton melyik szobában melyik náci tiszt ütött fel tanyát, de amikor a képek eltűnésére terelődött a

- szó, mondataiban sokasodni kezdtek a „valószínűlegek”.
3. A hatvani kastély beosztottjai, akik úgyszintén mindent a németekre kentek. Azt azonban elfelejtették megemlíteni – jóllehet a kérdezők sem tudtak jól kérdezni –, hogy a hatvani cukorgyárban, Hatvany Endre igazgatósága alatt munkaszolgálatosok robotoltak. Közöttük volt Radnóti Miklós is¹¹.
 4. Egykori magyar munkaszolgálatosok csoportja Budapesten, akik a Zsidó Tanács megbízásából teherszállítással foglalkoztak. 1944 pünkösdjén azt a feladatot kapták, hogy a Kőbányai Sörgyár pincéiből ládákat szállítsanak el a Pasaréti út végén található bunkerbe. Itt láttak Hatvany Ferenc névvel megjelölt ládákat is. Innen ezeket a németek másnap a Kelenföldi pályaudvarra szállították. A munkaszolgálatosok itt is jelen voltak és látták, hogy a vasúti szerelvények Berlin felé indulnak.
 5. Konfabuláló személyek, akik teljesen egyedi történetekkel álltak elő. Például Margarete Schalch asszony, aki saját bevallása szerint több magyar zsidót mentett, 1944 novemberében Eichmann-nál járt Berlinben. Az RSHA folyosóján az egyik sarokban ládákat pillantott meg, amelyeken fekete festékkel felpingálva Hatvany Ferenc neve állt.

Az eljárás tehát teljes gőzzel folyt, miközben persze egyre több jogi kérdés merült fel. Deutschnak ugyanis fölvetették, hogy kaució ellenében szabadlábra helyezik. Az ügyvéd a honorárium kinnlevőségeit ajánlotta fel erre a célra. A Pénzügyminisztérium az ügyvéd klienseihez fordult azzal a kéréssel, hogy a nekik járó kárpótlási összegekből 15 százalékot visszatartana erre a célra. Az ajánlattal nem mindenki értett egyet, így Deutsch kénytelen volt saját zsebébe is belenyúlni. Végül összegyűlt kétmilliárd márká, és Deutsch 1966. április 29-én elhagyhatta Ruhr-vidéki zárkáját.

A bírósági főtárgyalást sokáig nem tűzték ki, mert a *Büntető Kamara* sehogy sem volt megelégedve a rendelkezésre álló terhelő bizonyítékokkal. További harminckilenc Magyarországon élő tanúra vadásztak, akiktől nagyon sokat reméltek. A Pénzügyminisztérium megbízásából Schneider ügyvéd az előző évben Budapesten járt, és beszélgetései jó kiindulási alapnak

tűntek. Deutsch és védőügyvéd-stábja viszont az eljárást teljesen ki akarta kerülni, és megkérvényezte az előzetes vizsgálatot. Ők azzal érveltek, hogy a dolgot még ebben a stádiumban le lehetne zárni, ugyanis ha a felmentő ítéletet a főtárgyalás során mondanák ki, a nemzetközi közvélemény joggal kérdezné, hogy az egész huzavonára valójában miért volt szükség. A német jusztícia azonban máshogy gondolkodott, és nem akarta visszavonni a vádat Deutsch ellen, így a Büntető Kamara visszautasította Deutsch kérelmét. Bonnban nem kívántak tagítani az eredeti vádtól, amely szerint Deutsch csaló és tanúit hamis esküvételre kényszerítette. Ráadásul Deutsch ellen 1965 júniusában egy polgári peres eljárás is beindult. A Pénzügyminisztérium saját biztonsága érdekében (a dologi letartóztatás visszavonásával) lefoglalta Deutsch németországbeli vagyonát tízmillió márká értékben. Ez az eljárás is szünetelt, mert mindent a büntetőeljárás alá rendelték.

Ennek ellenére az ügyvéd magabiztosabb volt, mint valaha. 1967 májusában Magyarországon járt. Ellátogatott az Értékforgalmi Bankhoz is¹². A tárgyaláson szóba került Hatvany Lajosné is, aki immáron több éve nehezményezte, hogy Hatvany Ferenc örökösei kizárták a kárpótlásból. Úgy tettek, mintha nem is létezne. Pedig elmondása szerint elhunyt férje, a neves irodalmár is egyharmad részben tulajdonosa volt a hatvani kastélynak. Hatvany Lajosné úgy érezte, hogy legalább egymilliárd márkával rövidítették meg. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ezekben az években a Svájcban, Franciaországban és Tanzániában élő Hatvany-örökösökre, tehát a kárpótlási eljárás kedvezményezettjeire is rájárt a rúd. Ugyanis ellenük is beindult egy eljárás, amely a kifizetett első kvóta visszafizetésére irányult. Ha lehet mondani, jogilag nagyon pechesek voltak. A Szövetségi Visszaszolgáltatási Törvényt 1964. október 2-án, tehát Deutsch letartóztatása előtt egy hónappal modifikálták. Nevezetesen beépítettek egy „43.a” alcikkelyt, amely kimondta, hogy a kárpótlás visszakövetelhető, ha csalás vagy súlyos hanyagság vezetett az egyezség megkötéséhez. 1965 februárjában a *Különvagon és Építési Igazgatóság* ténylegesen ehhez a lépéshez folyamodott, mire az örökösök alkotmánybírósági panaszt emeltek. Ezzel elérték az eljárás szüneteltetését¹³. Ezt egyfelől nem bánták Bonnban, mert úgy gondolták, hogy Hatvanyéknak kicsi a vagyonuk ahhoz, hogy pénzt kö-

vetellessenek vissza tőlük. Másfelől azonban tudták, hogy ebben az esetben az örökösök ügyvédjükön hajtanák be a tiszteletdíjat. Legalábbis próbálkoznának vele. Adott esetben ezt a hat-hétmillió márkát hozzácsapták volna Deutsch zárolt vagyonához, tehát úgy gondolkodtak, hogy ha a büntetőeljárás felmentéssel végződne is, az ügyészség a polgári peres eljárás keretében bebiztosítaná magát¹⁴. Egyszóval még semmi sem volt biztos, de minden eshetőséget mérlegeltek a célból, nehogy az államkassza húzza a rövidebbet.

Jogilag felmerült még egy komoly dilemma. A Pénzügyminisztériumnak nem volt joga beleszólni az eljárásba, de a végkifejletben mégis érdekelt volt, mert a polgári peres eljárásnak ő volt a kezdeményezője, és mint ilyen, „üzletet” látott a gyors ügyintézésben. Ezért létezett egy olyan hallgatólagos megállapodás az államügyészség és a Pénzügyminisztérium között, amelynek értelmében a Pénzügyminisztérium mégis szabad kezet kapott. „Nekünk, mint károsultnak nagy érdekünk van abban, hogy Deutsch professzor önmentegetésének a legapróbb részletekig utánajárjunk. (...) Az esetleges »kihallgatási akciókat« a legteljesebb csöndben akarjuk végrehajtani” – írta Féaux de la Croix bizalmasának, Hanns Thierfeldernek, a „bécsi dolgozók” kihelyezett tagjának¹⁵, és egy másik bekezdésben hozzátette: „Örülnék, ha levelem kézhezvétele után telefonon felhívnál, anélkül hogy ezt a levelet a többi hivatali irathoz csatolnád. Ugyanis folyamatosan olyan sajátlagos tapasztalatokra teszünk szert, amelyek azt bizonyítják, hogy egy teljesen ártalmatlan dologból akár állami szintű ügy is lehet.”

1968. július 9-án egy bécsi pszichiátriai otthonban elhunyt Bethlen grófnő. A munkálatok tehát nélküle folytatódtak. Így is sikerült olyan adatokhoz jutni, amelyek a németek ártatlanságát bizonyították. Deutsch ügyvéd ezzel szemben olyan információkhoz jutott, amelyek a német büntetést előtérbe. Bizony ő is merített volt náci tudásából. Alfred Trenker, aki a biztonsági rendőrség parancsnokaként működött 1944-ben Budapesten, például Hain Pétertől hallotta, hogy a Hatvany-gyűjteményt a Waffen-SS szállította el. Trenker a hatvanas évek végén egy müncheni disszertáció-kiadónál lektorkodott, és munkája során megismerkedett egy izraeli újságíróval. Saját bevallása szerint ez az úriember kérte fel, hogy a Deutsch-ügy kapcsán, mármint megfelelő tanúvallomással saját

múltját tegye jóvá¹⁶. Egyszóval úgy tűnt, hogy a büntetőeljárás al- és felperese között, mondjuk még most, félidőben a játszma döntetlennel zárult. A legendagyártók fénykorukat éltek. Legalább annyian állították az egyik verziót, amint ahányan a másikat. Ez az írásbeli szakvéleményekre is állt. Ennek eklatáns példája: Gosztorny Péter történész kontra Wilhelm Höttl exnáci. Csak az a kár, hogy Bonnban az utóbbi jelentés számított szívügynek. Emellett folytatódott az „oral history”. Horváth János, a cukorbáró alkalmazottja például 1969-ben újabb tanúvallomásában elmondta, hogy 1946-ban egy ismeretlen „magyar ember” jelent meg nála az irodában és képeket ajánlott fel a Hatvany-gyűjteményből visszavásárlásra. A szűkös anyagi helyzetre való tekintettel tíz képet vettek meg. Az egyik éppenséggel Delacroix *Arab tábora* volt. A másik Courbet *Fekvő női alakja*. Deutsch annak idején sajnos mindkét műalkotást német zsákmányként tüntette fel a beadványában.

A felek között a perpatvar folytatódott. Deutsch ragaszkodott ahhoz, hogy hozzájusson zárolt vagyonához és ingóságaihoz. Ehhez azonban a civil eljárást kellett volna kimozdítani a nyugvópontonról. Ehhez a Pénzügyminisztériumnak nem fűlt a foga. Neki az volt az érdeke, hogy mihamarabb tűzzék ki a büntetőeljárás főtárgyalását. A megbízott ügyvédek viszont elérték, hogy a Pénzügyminisztérium „igazi” partner gyanánt lépjen fel az eljárásban. Erre egy csatolt eljárás keretében került sor. Ezt azt jelenti, hogy a polgári peres eljárás során lefoglalt értékekből a szaktárca felszabadított egymillió márkát a büntetőeljárás javára. 1970 nyaráról tehát Féaux de la Croix stábja már nemcsak a 62 000 magyar zsidó kárpótlásáról folytatott tárgyalásokat Réti Károllyal, a magyar Pénzügyminisztérium főosztályvezetőjével. Kínos helyzet állt elő: 1968 január 13-án ugyanezek az urak 150 millió márka értékben egy globális megegyezést parafáltak a 62 000 magyar kérvényező jóvátételeként. A magyar partner örömmámorban úszott, de Franz Joseph Strauss pénzügyminiszter nem adta kézjegyét a szóbeli megállapodásra. Ezután az ügy megint holtpontra került. A Willy Brandt vezette szociáliberális kormány 1969 tavaszán az „Ostpolitik” jegyében fogant, és a magyar zsidók lezáratlan kérelme megint esélyesebbnek tűnt. Féaux de la Croix tehát megint csak az ígérető és hitegető szerepét vállalta magára, amikor saját maga nehezményezte legjobban, hogy vele szemben is

hasonló helyzetben lévő szakemberek foglalnak helyet. Magyar partnerei ugyanis neki is csak ígérettek. A német jóvátételi specialista immáron hivatalosan (csatolt eljárás keretében) kereste az adatokat a készülődő Deutsch-perhez. Az egyik levelében így fogalmazott: „Alapjában véve részünkről az kérdés, hogy a képek megsemmisültek-e vagy ezeket a Vörös Hadsereg hurcolta el? A magam részéről én a második variációban hiszek, mert a Szovjetunió azokat a műkincseket, amelyeket az általa elfoglalt országban eleinte magához vett, az illető országoknak már visszaszámaztatta. Ezért sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a képek – leider Gottes – a háború utolsó iszonyatos zűrzavarában veszttek el. A lényeges egyedül az, hogy Deutsch – és ezt nem zárom ki – megpróbált-e megengedhetetlen módszerekkel tanúkat megnyerni.”¹⁷ Ne is firtassuk a bonni pénzügyi szakember lelkivilágát! De miért ilyen naiv a Szovjetunióval kapcsolatban és vajon miért gondolja, hogy ami egyszer az ötvenes évek közepén az NDK viszonylatában megtörtént¹⁸, az máshol is status quo? És miért sajnálja annyira, hogy a képeknek lába kelt?

1970 nyarán Féaux de la Croix magas rangú delegációja személyesen is járt Rétinél. Ekkor egyeztek meg a magyar zsidók kárpótlásáról 100 millió márkában¹⁹. Réti partnerét elkísérte a Várba, és megmutatta neki azokat a házakat, ahol egykor Hatvanyék laktak. A látottak és Hatvany egykori alkalmazottainak leírása között Féaux de la Croix óriási különbségeket vélt felfedezni.

De mégsem itt volt a legnagyobb probléma. Egyfelől az államügyészségnek sehogy sem sikerült megnyitnia a tárgyalást. Nem ért el tanúkat, vagy az egyik mellékvádlott, Nagy Endre például beteget jelentett Tanzániából, miközben Kádár János meghívására Magyarországon járt, hogy a Nemzetközi Vadászkiállítást készítse elő. Erre a bíróság héttagú delegációt küldött Dar-es-Salaamba, ahol Nagyot több napon át tanúként kihallgatták. Másfelől hiányoztak a magyar dokumentumok. Jogsegélynyújtási egyezmény nélkül a németek keze meglehetősen kötve volt. Ezen Réti nem tudott változtatni, nem is akart, és amúgy is nehezen nyelte le, hogy annak idején Hatvanyék kártérítésére 35 milliót helyeztek kilátásba, miközben a magyar üldözöttektől még arra is kértek igazolást, hogy milyen télikabátot vittek magukkal a deportálásba.²⁰

Bizony volt ebben némi igazság. És hiába mentegetőzött a bonni szakember azzal, hogy a Hatvany-alku megkötésekor, 1962-ben a bíróságok tapasztalatlanok voltak és a kárpótlási procedúrának még nagyon az elején jártak. A NÜB-nek minden gátlás nélkül mertek nemet mondanak nemet és gátlástalanul alacsony összegben állapították meg az Auschwitzban elvont ingóságok értékét. A bíróságok az Értékforgalmi Banknak nem egyszer 90 DM értékben tettek egyezségi javaslatot. Azok, akik a rábólintottak az előbbire, tizenhárom éven át meditáltak az utóbbin.

De a magyarok mégsem voltak olyan zárkózottak. Amiben a hivatalos szervek elutasító magatartást tanúsítottak, abban Hatvany Lajosné feltűnő harciassággal lépett föl. Az ő tulajdonában voltak ugyanis olyan dokumentumok, amelyek a Német Szövetségi Köztársaság számára első osztályú értékkel bírtak. Így vele kezdődött el a diplomáciai tárgyalás, amelyről az Értékforgalmi Bank is tudott, s mi több, támogatta is azt. Megengedte neki, hogy ezeket külföldön áruba bocsássa. Az irategyüttesért, amely 17 dokumentumból állt²¹, a magyar fél 150 000 DM-et kért és kapott. Az adásvételi akcióra 1971 szeptemberében Zürichben került sor. Az akciót Féaux de la Croix hivatalból már nem kísérte végig. Előzőleg nyugdíjba ment, nyilván azzal a tudattal, hogy a 62 000 magyar üldözött jóvátétele az ő műve. Mámorában vagy sietségében azt is elfelejtette, hogy „bécsi dolgozóinak” rendezze a beígért tiszteletdíját.

Bonn örült a zsákmánynak, noha nem kapott meg mindent. A *Pénzügyi Központ* például nem engedélyezte, hogy a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank letéti osztályán 1944. december 15-én Veszely Károly nevén leadott 120-, 121- és 122-es letétek megvizsgálásáról felvett jegyzőkönyv Bonnba kerüljön. A „Legfőbb Hadúr” (Szálasi Ferenc) parancsára akkor belenéztek a ládába, és ha ékszereket és értékpapírokat nem találtak bennük, a ládát vissza helyezték a trezorba. Ebből az állományból került elő azonban 1948-ban 14 kép a Hatvanygyűjteményből. Ezek a képek tehát mégis Magyarországon rejtőztek és nem kerülhettek a Szovjetunióba. Pedig nem valószínű, hogy ez nagyon megzavarta volna a németeket. Ők ugyanis főleg afelől akartak megbizonyosodni, hogy Hatvany Ferenc legértékesebb képeit és szőnyeget banki széfekben tárolta. Ezeket ugyanis 1945 elején a németek nem vihették ma-

gukkal. Nyíltan a magyarok viszont nem kürtölhették világgá, hogy a felszabadító seregek képekkel (is) megajándékozták magukat. A dolog legszigorúbb államtitoknak minősült. Különös tekintettel vagy éppen azért, mert 1971 végén Leningrádból Moszkván keresztül visszaérkezett hazánkba az *Ezer év magyar művészete* című kiállítás anyaga. Ehhez a szállítmányhoz csapódott, szinte teljesen feltűnésmentesen 15 festmény, amelyek ideiglenesen a Szovjetunióban pihentek²². Az egyik Hans Canon *Női arcképe* volt és 1945-ig Hatvany Ferenc báró tulajdonát képezte. Mellesleg a nevezett műalkotás szerepelt Hatvany 1947-es bejelentésében és a Leszámítoló Banknál Veszely Károly nevére leadott egyik ládájának felsorolásában. Hans Deutsch ezt a festményt nem vette fel a beadványába. Ő akkoriban ezekről a széfekekről nem hallott, később pedig azt az álláspontot képviselte, hogy tartalmukat a németek vitték magukkal. Mindenesetre Deutsch és védőügyvédje, a nemrégiben elhunyt Spiegel kiadó fivére, dr. Josef Augstein optimista hangulatban várta az 1972. október 2-ra kitűzött tárgyalást Bonnból. Legalábbis úton-útfélen azt hangoztatták, hogy már „majdnem meg is nyerték a pert”. Azt azonban nem gondolták, hogy közben fejük felett beérett a nagypolitika és a magyarok megnyíltak. 1972 őszén, hosszú kérvényeztetés után, a bonni Külügyminisztérium intervenciójára a magyar külügy megengedte, hogy a bonni Büntető Kamara egyik képviselője Budapesten betekintsen Hatvany Ferenc 1947-ben kelt beadványának eredetijébe. A néhány kulcsmondat, nevezetesen azok, amelyek a múkin-csek helyszínen történő leégésére vonatkoztak, aranyat ért nekik. A másik a „zsidó vagyontárolásával megbízott kormánybiztos jelentése a pénzügyminiszterhez” volt. Ez azt bizonyította, hogy 1944 nyarán kevés és értéktelen festmények voltak a budapesti palotákban. A kópiák mellesleg egy ideje Bonnból feküdtek. A Külügyminisztérium magát meg nem nevező munkatársa az előzetes átadást azzal indokolta, hogy ezáltal „kedvezőbb eredményre” számítottak a folyamatban lévő kártalanítási tárgyalásokon. „(...) Nemzetközi pénzügyi bonitásunknak árt, ha az általunk átadott dokumentumok valódiságát nem vagyunk hajlandók bizonyítani. A magyar bíróság tekintélyének is árt, hogy évek óta nem adunk választ bírósági megkeresésre.”²³ Ráadásul nem gördítettek akadályt az elé, hogy Budapesten Hatvany Lajosné és

Horváth Bélát Bonnból megküldött kérdések alapján kihallgassák.

Ezt a döntést 1972. szeptember 26-án éppenséggel az MSZMP Titkárság ülésén szentesítették²⁴.

Amikor már sokan nem hittek benne, a *Bonni Területi Bíróság 3. Büntető Kamarája* előtt 1972. október 2-án valóban megnyitották a tárgyalást. Közvetlen előtte találták meg Hatvany Ferenc volt ügyvédjét, Josef Spiriget, akivel a báró a háború után először tudatta, hogy képeit a német alakulatok vitték el. A változatosság kedvéért Bécsből újabb névtelen feljelentés érkezett. Hatvany Ferenc közeli és távoli rokonai is szót kaptak. Az alperes és felperes megállapodtak abban, hogy eltekintenek Krumey, Hunsche és Veessenmeyer vallomásaitól, akiket persze egy évvel korábban a tényállás feltárásának szakaszában alaposan kihallgattak. De így is a szövevények szövevénye került napvilágra. Egyik a sok közül: Wilcke kihallgatásait Deutsch berlini segédje, Friedrich Rohde végezte, aki viszont később feljelentette főnökét, aki Czóbel²⁵ vallomását nem fűzte az aktákhoz. Ebben Czóbel azt nyilatkozta, hogy Hatvany-nak közel sem volt annyi impresszionistája, mint amennyit Deutsch állított. Rohde viszont megnyerte magának Hatvany Bertalant kliensnek, akinek kárpótlási ügyéhez Wilcke tanúvallomását használta. Deutsch szerint Czóbel kommunista volt és amúgy összeveszett Hatvanyékkal. Rohde pedig elhappolt előle egy fontos ügyfelet. Szinte minden napra jutott hasonló szituáció. 1944-ben Magyarországon szolgált SS-tagok unos-untalan fújták a szent „területi elv” kötelező betartását, míg a többi kortanú éppen ennek az ellenkezőjéről volt meggyőződve. Ilyen kitartóan akkoriban csak Bonnból foglalkozhattak a magyar történelemmel. Végtelen türelemmel, noha kevés hozzáértéssel és még kevesebb empátiával. Ráadásul a jogi apparátus tagjai művészettörténészek sem voltak, persze az évek folyamán sokat tanultak hozzá. Hosszasan analizálták Hatvany műgyűjtő szenvedélyét, miközben a mindenkori történelmi időszakokban nem voltak igazán jártasak. Tartották magukat a beléjük táplált *political correctness*hez, őszintén és mélyen szorongtak a közvéleménytől, féltették a kárpótlás jó hírét, vegyes érzelmekkel vetették papírra, hogy a vádlott zsidó, borzongtak a hidegháborútól és meg akartak felelni Magyarországnak, mert legitimációjuk miatt szükségük volt a diplomácia közelségére.

Végül is nem tudták Hans Deutschra rábizonyítani, hogy csaló és azt sem, hogy tanúiból a vallomásokat erőszakkal szedte ki. Hatványék ügyvédjét 1973. április 19-én bizonyítékok hiányában felmentették. Az ítélet többek között kimondta, hogy a fővádlottat a börtönben letöltött idő után kárpótlás illeti meg. Deutsch és védelme diadalittasan hagyta el a Bonni Területi Bíróság nagytermét. A mellékvádlottakat úgyszintén felmentették. Hogy Wilcke éveken keresztül többször revideálta saját vallomását, azt gyenge jellemével magyarázták.

Az ítélet a vád objektív tényszerűséget elismerte, miszerint a festmények nem a német alakulatok kobozták el. Még akkor sem, ha a kollekció összesen csak harminc impresszionista festményből állt. Az ítélet ellen az állami ügyészség néhány nappal az ítélet kihirdetése után a *Szövetségi Bíróságnál (BgH)* fellebbezéssel élt. Ez egy sommásan megfogalmazott revízió volt (a fő- és mellékvádlottak ítéletei ellen), amelyről Deutsch védelmét tájékoztatták. De létezett egy másik fellebbezés is, amelyet állítólag Deutschéknak nem kézbesítettek ki. Ebben a kilátásba helyezett kártérítésről volt szó. És ez a második volt a döntő. E tekintetben pedig 1974. július 17-én mondatott ki a végzés, amely a kilátásba helyezett kifizetés jogosságát visszavonta, mondván, hogy a szabadságvesztést magának Deutschnak a gondatlansága idézte elő. Wilcke és Visney felmentését is visszavonták. Deutsch és védőügyvédje részt vettek a július 10-i tárgyaláson, de nem voltak felkészülve arra, hogy a kilátásba helyezett jóvátétel is a revízió tárgyát képezi. Az ítélethirdetésen a karlsruhei Szövetségi Bíróság komor épületében csak Visney jelent meg. November 28-án az ítélet jogerőre emelkedett, amely ellen Deutsch ügyvéd alkotmánybírói panasszal élt. Még ebben az időszakban is jelentkeztek újabb és újabb kortanúk, akik azt állították magukról, hogy pontosan ismerik a Hatvány-gyűjtemény sorsát. Még a perui Santa Clarában is létezett egy dosszié „Hatvány és Hans Deutsch esetéről”. 1975. március 18-án a Szövetségi Köztársaság legmagasabb jogi instanciája, a *Szövetségi Alkotmánybíróság* egy néhány soros magyarázattal elutasította prof. dr. Hans Deutsch panaszát²⁶.

Előzőleg persze kristálytisztá helyzet állt elő. Az örökösök és a Harmadik Birodalmat képviselő Szövetségi Köztársaság 1973. szeptember 28-án aláírt egy egyezséget, amelyben Hatványék lemondtak a kárpótlás második feléről.

Cserében az NSZK kilátásba helyezett számukra 5,5 millió márkát, azaz Deutsch ügyvéd zárolt vagyonának egy részét. (Ez az a bizonyos polgári peres eljárás keretében történt, amit a Büntető Kamara ítélethozataláig pihentettek, mintegy anyagi biztosítékkul.) A kikötés az volt, hogy az örökösök az ügyvéddel szemben a jövőben nem állnak elő követeléssel. Az összegből az örökösök kötelezettséget vállalnak, hogy 1,5 millió márkát a Szövetségi Köztársaság javára kifizetnek. Ezenkívül visszavonják büntetőfeljelentésüket Deutsch ellen. Deutsch maradék vagyona visszakerült tulajdonába. Az alkuval némiképpen lecsökkent az NSZK vesztesége is. A bonni kormány úgy érezte, hogy írj és mondd, kereken 14,6 millióval károsult. Saját bevallásuk szerint: „házunk számára végül is kedvező eredményt sikerült elérni”²⁷.

Deutsch ügyvéd ugyanezt biztosan nem állíthatta magáról.

BEFEJEZÉS

Hans Deutsch ügyvéd 96 éves korában, 2002-ben halt meg Lausanne-ban. A reputációjától megfosztott ügyvéd pere után sohasem tudott szakmájában dolgozni. Élete végéig arról álmodott, hogy egyszer anyagi és erkölcsi rehabilitációban fog részesülni.

2003 januárjában Hans Deutsch fia, Joram Deutsch a New York-i Metropolitan Múzeumban El Greco *Sínai-hegy* című festményével találta szembe magát. Tudta, hogy a festmény eredetileg Hatvány Ferenc báró gyűjteményéből származott. A képet a görög Heraklion múzeum vásárolta 1990-ben. Hivatalos forrásokból többet nem sikerült megtudnia a kép kalandos sorsáról. Jelenleg jogi úton próbálja visszaszerezni a képet és fényt deríteni az apja elleni összeesküvésre, amelyet véleménye szerint a bonni Pénzügyminisztérium kezdeményezett és vitt véghez. Michael Junker a témát megfilmesítette, és Hans Deutsch ügyvéd sorsát a Szövetségi Köztársaság sötét machinációinak áldozataként interpretálja.

Az ARTE TV állomás 2006 augusztus végén vette műsorára a 90 perces dokumentumfilmet.

Ha nem is ugyanígy, de hasonlóan rejtélyes módon került 29 dokumentum 2004. november 14-én a budapesti Judaica áruház aukcióján eladásra²⁸, amelyek 1945–1949-ből származnak és Hatvány Ferenc elveszett képgyűjteményére vonatkoznak. Eme irományok egy részét adta el

Hatvany Lajosné az Értékforgalmi Bank megbízásából 1971-ben a bonni Pénzügyminisztériumnak és részben e levelek eredetiébe akart a bonni szaktárca annyi éven át sikertelenül betekinteni. Mindazonáltal jelentős értékingadozással van dolgunk: ami 1971-ben 150 000 DM-et ért avagy a két ország közötti diplomáciai kapcsolat helyreállításától függött²⁹, az a Szent István körúton két évvel ezelőtt rongyos 65 000 forintért cserélt gazdát.

Hatvany Ferenc széthullott gyűjteményével kapcsolatban Hans Deutsch pere óta sok újdonság derült ki. Ebben úttörő munkát végzett Mravik László művészettörténész, aki munkáiban a Magyarországon fellelhető levéltári anyagokat is kiértékelte. Könyveiben és tanulmányaiiban³⁰ nagy valószínűséggel nyomom követi a műtárgyak sorsát, amelyeket Hatvany báró különböző helyeken tárolt. A történetnek van azonban egy olyan síkja, amelyen kutatók mindmáig vitatkoznak. Az 1990-es évek vége óta a Szovjetunióban többször is kiállították azt az ötvenkét képet, illetve szobrot, amelyek a második világháború végén magyar zsidó gyűjtők kollekciónál a Vörös Hadsereg által elszállított trófeaként Nyizsnyij Novgorodba kerültek. Ebben az anyagban nyolc műalkotás Hatvany Ferenc tulajdonát képezte³¹. Ezek a festmények a bankokban őrzött széfekből kerültek a Szovjetunió területére. Mravik véleménye szerint az eddig feltárt anyag csak töredéke a Magyarországról elrabolt műkincseknek. B. Farkas Tamás 1994-ben filmben³² dolgozta fel Hatvany Ferenc gyűjteményének sorsát, Kádár Gábor és Vági Zoltán történészek a magyar zsidók gazdasági megsemmisítéséről és a Műkincskormánybizottság tevékenységéről szóló munkáiban³³ foglalkoznak a Hatvany-család műalkotásainak feltételezhető sorsával. De Németországban is érdeklí a történészeket a Hatvany-Deutsch-ügy, elsősorban a második világháború műkincsrablásának tematikáján belül³⁴.

Konstantin Akinsha művészettörténész 1995-ben tette közzé kutatásainak eredményét³⁵. Eszerint a magyar ankokból származó trófeát a 49. hadsereg vitte magával, amelyik azonban Magyarország területére sohasem tette be a lábát. Ez pedig nem jelent mást, mint azt, hogy a nevezett budapesti gyűjtemények a Harmadik Birodalom területéről kerültek a Szovjetunióba. A Hatvany-örökösök most ezeket a képeket közvetlenül perlik, miközben Hans Deutsch fia egy neves külföldi sztárügyvédet bízott meg apja ügyének képviselésével.

JEGYZETEK

- ¹ MOL XXIX-L-2-r-C/79cs.
- ² Feljegyzés 1962. augusztus 27-re keltező. BA B 126 61061
- ³ BA B 126 68479
- ⁴ Az 1971 januárjában aláírt szerződés értelmében a Német Szövetségi Köztársaság 100 millió márkában állapította meg a kártérítés összegét. A témáról részletesen: Dunai Andrea: Kárpótlás, devizabevétel, diplomácia. Múlt és Jövő 2004/4.
- ⁵ Feljegyzés, 1964. augusztus 18. BA B 126-68479
- ⁶ Bethlen Magda: *Útlevelel nélkül*. München, Greif Verlag, 1957
- ⁷ BA B 126-68479
- ⁸ Kurt Emmenegger: *Der Fall Deutsch, Tatsachen zu einem Justizskandal*. Zürich, 1970
- ⁹ MOL XXIX-L-2-r 96 d.
- ¹⁰ MOL XXIX-L-2-r 87d.
- ¹¹ Németi Gábor: *A Hatvany-család a vérszörnyűkorszakban*. Holokauszt Füzetek 2000/14.
- ¹² Feljegyzés XXIX-L-2-r 87d.
- ¹³ Az Alkotmánybíróság 1969-ben visszautasította az örökösök kérelmét.
- ¹⁴ Feljegyzés (bonni Pénzügyminisztérium) 1968. május 10. BA B -126 610009
- ¹⁵ A levél dátuma: 1968. augusztus 15. BA B 126-68599
- ¹⁶ Landesarchiv Berlin B-Rep 039-01 Nr. 291
- ¹⁷ F.d.l. C. levele 1970. július 14. BA B-126 68598
- ¹⁸ 1955. augusztus 25-én visszakérült a Szovjetunióból a százsz fővárosba a Drezdai Képgaléria 1955-ben elvitt képtára.
- ¹⁹ A szerződés aláírására 1971 januárjában került sor.
- ²⁰ F.d.l.C. levele 1970. szeptember 10. BA B126-68598
- ²¹ A következő dokumentumok átadására került sor: Horváth János és Veszely Károly letétjeinek átvevői igazolásai, a bankok levelei 1946 szeptemberéből a letétek elvesztéséről, Horváth János és Hatvany Lajosné nyilatkozatai. MOL XXIX-L-2-r 87d. És BA B126-61054
- ²² MOL M-KS-288f.-36u.-116é-1972
- ²³ Előterjesztés-tervezet MOL M-KS-288f.-7u-411 óé.
- ²⁴ MOLM-KS-288f-32u.-17 óé-1972
- ²⁵ Czöbel Béla (1883–1976), festő, a „szentendrei iskola” vezéregyénisége, a harmincas évektől Hatvany Ferenc barátja, a báró 1944-ben egy ideig az ő szentendrei házában rejtőzködött.
- ²⁶ BA B-237 29114
- ²⁷ A Pénzügyminisztérium levele dr. Schüller államtitkárhoz. 1973. október 2. BA B-126 68586
- ²⁸ www.judaica.hu
- ²⁹ A szerződés aláírására 1973 decemberében került sor.
- ³⁰ Mravik László: Magyarországi eredetű műkincsek a Szovjetunióban – illegálisan. *Új Művészet*. 1991/10., 11.
- Mravik László: *Sacco di Budapest*. Budapest, 1998. Mravik László: Báró Hatvany Ferenc műgyűjteményének története. In: Hatvanyak emlékezete, 2001. szeptember 19-én Hatvanban megrendezett tudományos konferencia bővített anyaga.
- ³¹ *Publication of the Catalogue of Art Objects from Hungarian Private Collections*. Moszkva, 2003
- ³² B. Farkas Tamás (rendező), Nemescsói Tamás (operatőr), Kernács Gabriella (szerkesztő): *Pillanatok a Hatvany-gyűjtemény történetéből*. 1994. 41 perc.
- ³³ Kádár Gábor – Vági Zoltán: Művészet és népiartás. In: *Küzdelem az Igazságért. Tanulmányok Randolph L. Brabam 80. születésnapjára*. Budapest, 2002. Kádár Gábor – Vági Zoltán: *Hullarablás*. Jaffa kiadó. Budapest, 2005
- ³⁴ Legutóbb megjelent publikáció: Anja Heuß: Verstreut nach West und Ost. Die drei Geschichten der Hatvany-Sammlung. *Osteuropa*, 56. Jg. 1-2/2006.
- ³⁵ Konstantin Akinsha: Beutekunst, Auf der Schatzsuche in russischen Geheimdepots. München 1995